

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ЦІЛЬОВОГО РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНИХ ОРІЄНТИРІВ В УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті розкрито психологічну сутність та механізми цільового розвитку професійних орієнтирів в учнів загальноосвітнього навчального закладу. Визначено основні напрямки формування професійних орієнтирів в учнів на різних етапах навчання і розвитку, а саме: мотиваційна сфера, пізнавальний інтерес, риси характеру, ставлення до себе та інших людей.

Ключові слова: *цільовий розвиток, професійні орієнтири, мотиваційна сфера, пізнавальний інтерес, риси характеру, ставлення.*

В статье раскрыты психологическую сущность и механизмы целевого развития профессиональных ориентиров у учащихся общеобразовательного учебного заведения. Определены основные направления профессиональных ориентиров у учащихся на различных этапах обучения и развития, а именно: потребностно-мотивационная сфера, познавательный интерес, черты характера, отношение к себе и другим людям.

Ключевые слова: *целевой развитие, профессиональные ориентиры, мотивационная сфера, познавательный интерес, черты характера, отношение.*

The article deals with the essence of psychological mechanisms and targeted development of professional orientation in students a comprehensive educational institution. The main directions of the formation of professional orientation in students at different stages of training and development, namely motivational field, cognitive interest, character traits, attitudes towards themselves and others.

Key words: *target development, professional guidance, and motivational, cognitive interest, character traits, attitudes.*

З кожним роком українська школа стає все більш наближеною до життєвих конкретних запитів учнівської молоді. Усе частіше впроваджуються нові освітні проекти, навчальні курси, розвивальні програми, що ґрунтуються на безпосередніх зв'язках з життєвою практикою та пізнавальними інтересами учнів різного віку. Сьогодні важливим є набуття школярем набору життєвих компетентностей, що визначають його готовність до життя в суспільстві з ринковою економікою. Сучасний випускник має стати активною діючою особою на ринку, тобто його суб'єктом.

Серед ключових компетентностей, які мають бути сформовані в особистості випускника і які забезпечать йому правильний вибір успішної професії, є професійно-орієнтовані компетентності.

Відомо, що розвиток особистості може відбуватись двома шляхами: стихійно і цілеспрямовано. Цілеспрямований розвиток передбачає спеціально організовану підготовку учня до самостійного вибору професії. Сучасна школа орієнтується, здебільшого, на другий підхід і до певної міри проводить профорієнтаційну роботу, метою якої є професійне самовизначення учнів. При цьому школярі одержують допомогу у вивченні світу професій, виявленні і розвитку своїх здібностей, нахилів, реалізації професійного самовизначення.

У статті розкрито психолого-педагогічні основи цільового розвитку, що спрямовується на формування в учнів професійних орієнтирів. Цільовий розвиток професійних орієнтирів – це результат узагальнення експери-

ментальних пошуків в розв'язуванні проблеми підготовки учнівської молоді до вибору успішної професії та життєдіяльності в умовах ринкової економіки. Його основним завданням є навчити підростаючу особистість здійснювати усвідомлений вибір фактів економіки, психології самопізнання, які були б орієнтирами в оволодінні школярами основами вибору професії.

Критеріями ефективності реалізації принципів цільового розвитку професійних орієнтирів в школі можна вважати наступні:

- Оволодіння необхідною економічною і психологічною термінологією, яка доступна для усвідомлення учнями певної вікової групи.
- Прийняття рішення та реалізація власних бажань та задумів.
- Усвідомлення школярами певних правил та дотримання їх в ігровій, навчальній, комунікативній діяльності, в різних економічних ситуаціях.
- Розуміння об'єктивних критеріїв успіху.
- Наявність стійкого інтересу до себе, ровесників та світу професій.

Провідними лініями цільового розвитку є потрібнісно-мотиваційна сфера особистості, пізнавальні інтереси, риси характеру, ставлення до себе і до ровесників. Конкретизуємо ці напрямки цільового розвитку учнів різного віку.

Вивченням мотивації займалися багато психологів, тому в сучасній психологічній науці представлені найрізноманітніші її тлумачення. Так, А.К. Маркова під мотивами учіння розуміє спрямованість учня на різні сторони навчальної діяльності. Відповідно мотиви можуть бути пізнавальними, якщо вони пов'язані зі змістом навчання, і соціальними, якщо пов'язані з спілкуванням учнів один з одним і вчителями. Психологи говорять про позитивну та негативну мотивацію, про ситуативні і стійкі мотиви.

Одним з найбільш повних є розуміння мотивації в так званій діяльнісній теорії навчання (П.Я. Гальперін, Д.Б. Ельконін, В.В. Давидов, Н.Ф. Талізін та ін). За цією теорією мотив може бути або зовніш-

нім, або внутрішнім в залежності від ставлення людини до процесу отримання знань.

Якщо мотивація зовнішня, це не означає, що вона погана, у неї є свої достоїнства і недоліки. Відомо, що престижна і змагальна мотивації широко поширені в шкільному середовищі і нерідко призводять до непоганих результатів в навчанні. Змагальна мотивація - типове явище в середній школі, коли діти намагаються не відставати один від одного. Престижна мотивація працює у старшокласників, які намагаються самоствердитися, демонструючи свої пізнання в тій чи іншій області (наприклад, наразі у молодіжному середовищі вважається хорошим тоном розбиратися в сучасній історії). Однак потрібно бачити і слабкі сторони навчальної діяльності, що підтримуються зовнішніми мотивами: стійкі наукові уявлення про світ не утворюються. Виникає питання: а як їх сформулювати? Ось тут без пізнавальної мотивації не обійтися.

Специфіка пізнавальної мотивації полягає в тому, що вона з'являється в процесі формування у дитини навчальної діяльності. Тут ситуація нагадує замкнуте коло. На жаль, досить часто доводиться констатувати несформованість навчальної діяльності чи її компонентів (навчальних дій, самоконтролю, самооцінки та ін.). Іноді йдеться навіть про відсутність навчальної діяльності. Психологи давно помітили, що діти вчаться по-різному, і запропонували розрізняти учіння і навчальну діяльність. Строго кажучи, навчальна діяльність має місце тоді і тільки тоді, коли вона збуджується пізнавальним мотивом. В інших випадках ми маємо справу з несформованою навчальною діяльністю.

Пізнавальний мотив формується вже в початковій школі. Вітчизняний дослідник дитинства Д.Б. Ельконін, відомий шкільним психологам перш за все як один з творців системи розвивального навчання, писав про навчальну діяльність молодшого школяра. При цьому він підкреслював, що мотивами, адекватними цій діяльності, можуть бути тільки такі, які пов'язані з її змістом, тобто пізнавальні.

Пізнавальні мотиви змінюються протягом шкільного життя учня, і навчальна діяльність

першокласника та випускника школи, природно, також різні. Психологи виділяють три рівні розвитку пізнавальної мотивації школярів (А.К. Маркова): широкий пізнавальний мотив, тобто спрямованість на засвоєння нових знань; навчально-пізнавальний мотив, що спонукає до оволодіння способами добування знань; мотив самоосвіти.

В ідеалі картина може бути представлена так. Для молодшого школяра характерні широкі пізнавальні мотиви. У середній школі діти більшою мірою орієнтовані на спосіб отримання знань. У старших класах повинні виявлятися зрілі пізнавальні мотиви - мотиви самоосвіти.

Д.Б. Ельконін, багато сил віддав вивченню психології школяра, зазначав, що позиція школяра - це не просто позиція учня, який відвідує школу, слухача вчителя і акуратно виконує домашні завдання. Це - позиція людини, яка удосконалює саму себе. Як же сформувавши таку позицію у школяра? Численні дослідження переконливо показали, що головний шлях формування пізнавальних мотивів лежить через правильну організацію навчальної діяльності школярів, через відпрацювання всіх її компонентів.

Пізнавальний інтерес є особливою і важливою областю загального феномену "інтерес". У сферу цього інтересу входять: набуття школярем знання; процес оволодіння знаннями; процес навчання в цілому, що дозволяє набувати необхідні способи пізнання і сприяє постійному поступальному руху школяра. Пізнавальний інтерес спрямований на оволодіння знаннями, які представлені в шкільних предметах. Він може набувати характеру схильності, якщо посилено ним займатися, виділяти з інших. Цінність пізнавального інтересу для розвитку особистості полягає в тому, що пізнавальна діяльність у даній галузі під впливом інтересу до неї активізує психічні процеси особистості, приносить їй глибоке інтелектуальне задоволення, сприяє емоційному підйому. Пізнавальний інтерес виступає як найважливіший мотив особистості, її пізнавальної діяльності. Своєрідність цього інтересу в складному пізнавальному відношенні до світу предметів, до знань про них, до наукових областей, що їх вивча-

ють. Процес навчання в стані інтересу носить не споглядабельний, а активний цілеспрямований характер, пізнавальний інтерес становить найважливіший мотив навчання. Під впливом пізнавального інтересу в інтелектуальній діяльності виявляються активний пошук, здогад, дослідницький підхід, готовність до вирішення завдань. У нього вплетені такі емоційні прояви як емоції подиву, відчуття очікування нового, почуття інтелектуальної радості, почуття успіху. Гармонійний розвиток людини не може відбуватися поза формуванням пізнавального інтересу. Особливість пізнавального інтересу як мотиву навчальної діяльності в тому, що він раніше й виразніше, ніж інші мотиви, усвідомлюється школярами. "Цікаво" - нецікаво "- основні критерії дітей.

Завдання формування пізнавальних інтересів учнів у процесі навчання - одне з центральних у системі освіти. Його розв'язання пов'язане з двома питаннями: 1) сприяння найбільш повному відображенню у свідомості учня явищ науки, проникнення в їх суттєві взаємозв'язки, 2) пробудження, підтримування і підкріплення такого ставлення до знань, до навчання, яке наповнене готовністю оволодіти знаннями, прагненням заглиблюватися в процес пізнання. Джерелами формування пізнавальних інтересів є зміст навчальних матеріалів і процес навчання, який виступає як процес організації пізнавальної діяльності учнів. У вітчизняній педагогіці розроблено три основних види стимуляції пізнавального інтересу учнів: 1) зміст навчального матеріалу; 2) організація навчальної діяльності; 3) спілкування в навчальному процесі між учнями, між ними і вчителем. Ці види включають широку групу стимулів.

Характер - це загальна якість особистості в цілому, сукупність її рис, в яких найбільш чітко виражено її своєрідність. Характер завжди виявляється в діяльності, у ставленні до навколишньої дійсності і до людей. У взаємовідносинах людини з навколишнім середовищем, в її діяльності формується і виявляється нескінченна безліч різних індивідуально-психологічних особливостей.

Усі риси характеру - це властивості особистості; але вони тільки тоді стають рисами

характеру, коли, виражені чіткіше інших, тісно взаємопов'язані, визначають одна одну і властивий для даної людини стиль дій і ставлення до навколишнього. Більшість особливостей характеру взагалі не може бути зведена до типових окремих психічних процесів. Саме до таких рис характеру належать комунікабельність, мовчазність, відвертість, недовірливість, скромність, хвалькуватість, ввічливість, вимогливість, акуратність, недбалість, працьовитість, обережність, заздрісність, хитрість, чесність та ін..

Характер накладає відбиток на всі вчинки, думки і почуття людини. Однак характерними можна вважати не всі особливості людини, а тільки істотні і стійкі.

Формувати особистість - означає прагнути формувати характер. Але треба зрозуміти і зворотню закономірність: формувати характер - значить формувати потрібні риси особистості. Характер повинен формуватися не у вигляді окремих його властивостей, а у вигляді його рис з закономірно пов'язаною структурою. Необхідною умовою виховання характеру є також формування світогляду, переконань, та ідеалів. При цьому для формування світогляду не достатньо одних слів, книг чи настанов.

Характер не є фатально зумовленим. Він формується і перетворюється протягом життя. Хоча він і обумовлений об'єктивними обставинами життєвого шляху людини, самі ці обставини змінюються під впливом вчинків людини. На даному етапі людина сама є творцем свого характеру, оскільки характер складається в залежності від світогляду, переконань і звичок моральної поведінки, від справ і вчинків, які вона робить. Самовиховання характеру передбачає, що людина може критично подивитися на себе, побачити свої недоліки. Це дозволить визначити ті риси характеру, яких варто позбутися або навпаки, розвинути. Адже за допомогою волі та бажання можна закладати основу для вдосконалення свого характеру. Це допоможе змінити внутрішні установки і стати успішним, комунікабельним, впевненим у собі і в своїх діях.

Проблема ставлення людини до самої себе, свого "Я" та інших людей привертала й привертає увагу багатьох науковців, філо-

софів, психологів, педагогів. У філософській енциклопедії "ставлення" розглядається як: 1) момент взаємозв'язку всіх видів суцього, що мають суб'єктивну чи об'єктивну, абстрактну чи конкретну форму; 2) схильність до класифікації предметів і явищ й реакції на них з певною постійністю в оцінках. Серед різноманітності ставлень цінним для нас є те, що зовнішні ставлення залежать від внутрішнього, є їхнім проявом і виявленням. Людина вступає у стосунки зі створеними нею речами, об'єктивним світом й іншими людьми, освоює світ і споглядає саму себе в ньому. При цьому вона починає ставитися до самої себе як людина (має самосвідомість) лише через ставлення до іншої людини як до собі подібної.

Категорія "ставлення" розкриває суб'єктивний характер зв'язку особистості з об'єктивною реальністю, формується на основі життєвого досвіду, характеризується вибірковістю, цілісністю, динамізмом, має велике значення у розвитку особистості.

Для того, щоб описані вище лінії цільового розвитку професійних орієнтацій давала потрібні результати, необхідно забезпечити неперервність і наступність цього процесу. Він має складатися з ряду взаємозв'язаних етапів: етапу пошуку та формування професійних орієнтирів, самовизначення у професійному виборі, самоствердження в професійному виборі.

У школярів молодших класів за допомогою засобів профорієнтаційної діяльності (ділові ігри, групи за інтересами, факультативи, суспільно корисна праця, індивідуальні співбесіди і т.д.) необхідно формувати добросовісне ставлення до праці, розуміння її ролі в житті людини і суспільства, установку на вибір професії, розвивати інтерес до трудової діяльності. Зміст профорієнтаційної роботи в початковій школі полягає у діагностиці здібностей, організації системи розвивальних психолого-педагогічних впливів, створенні ситуацій знайомства зі світом професій (бесіди, екскурсії, профорієнтаційні ігри).

У підлітків важливо формувати усвідомлення ними своїх інтересів, здібностей, суспільних цінностей, пов'язаних з вибором професії і свого місця в суспільстві. При цьому майбутня професійна діяльність виступає для підлітка

як спосіб створення певного стилю життя, як шлях реалізації своїх можливостей.

У старших підлітків необхідно формувати уявлення про професії ринкової економіки, перспективи професійного зростання і майстерності, правила вибору професії, а також уміння адекватно оцінювати свої особистісні можливості згідно вимог обраної професії. Слід надавати учням індивідуальну консультаційну допомогу при виборі професії, а за необхідності визначити стратегію дій з освоєння запасного варіанту.

З учнями старших класів важливо здійснювати профорієнтаційну діяльність на базі поглибленого вивчення тих предметів, до яких у них виявляється стійкий інтерес та здібності. Необхідно зосередити увагу старшокласників на формуванні професійно важливих якостей в обраному виді діяльності, оцінці й корекції професійних планів; знайомити учнів зі способами досягнення результатів в професійній діяльності, самопідготовки до обраної професії та саморозвитку в ній.

Результатом неперервного цільового розвитку профорієнтаційних орієнтирів є вибір профілю діяльності для себе, тобто професійне самовизначення особистості, та готовність до входження в ринок праці. Професійне самовизначення як система установок особистості (когнітивних, оцінних, мотиваційних) стосовно конкретної професійної діяльності та самореалізації в ній – складний і тривалий процес, який охоплює значний період життя. Його ефективність, як правило, визначається ступенем узгодженості психологічних можливостей людини зі змістом та вимогами професійної діяльності, а також сформованістю в особистості здатності адаптуватися до швидкозмінних соціально-економічних умов у зв'язку з улаштуванням своєї професійної кар'єри.

Під час теоретичного аналізу літературних джерел встановлено, що психологічна сутність цільового розвитку професійних орієнтирів в учнів загальноосвітнього навчального закладу вимагає спеціальної організації умов, в яких би вони формувались. Основними напрямками формування професійних орієнтирів в учнів виступають мотиваційно-потрібнісна сфера, пізнавальний інтерес, риси характеру, ставлен-

ня до себе та інших людей. Механізмом розвитку професійних орієнтирів є цілеспрямована активна діяльність дитини з подолання протиріччя між наявним у неї профорієнтаційним досвідом та необхідністю підготовки до усвідомленого вибору професії.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження. Проведене дослідження, безумовно, не вичерпує всіх аспектів проблеми цільового розвитку професійних орієнтирів в учнів різного шкільного віку. Доцільним є продовження дослідження особливостей цільового розвитку професійних орієнтирів, зосередивши увагу на його психологічних детермінантах, а саме: на впливі соціального середовища на формування професійних установок, індивідуальних рис особистості дитини, самоставленні.

Література

1. Бушай І.М. Психодіагностика „Я-образу” учнів підліткового віку. – Чернігів, 1999. – 44 с.
2. Давидов В.В. “Проблеми розвиваючого навчання: досвід теоретичного та експериментального психологічного дослідження” - М: Педагогіка, 1986 р. - 240ст.
3. Ельконін Д.Б. Вибрані психологічні праці. М., 1989.
4. Загурська І.С. Оцінювальна і самооцінювальна діяльність в умовах системи розвивального навчання // Педагогіка і психологія професійної освіти: Науково-методичний журнал. – 2005. - №6. – С. 101-108.
5. Кондратенко С.О. Соціально-психологічні основи профорієнтаційної роботи в школі. – Ставище, 2000. – 76 с.
6. Людина і світ професій. Програма для старших класів загальноосвітніх навчально-виховних закладів України./Укл. М.П.Тименко, Н.В.Жемера. – К.: ІСДО, 1993. – 28 с.
7. Побірченко Н.А. Учнівська молодь і професії ринкової економіки. – К., 1998. – 206 с.